

EDICE LIMES

Benedict Anderson

Představy
společnosti

Úvahy o původu
a šíření nacionalismu

KAROLINUM

Představy společenství

Úvahy o původu a šíření nacionalismu

Benedict Anderson

Z anglického originálu *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, rev. vyd. nakladatelství Verso 2006, přeložil Petr Fantys

Doslov Martin Procházka

Verše Josého Rizala ze španělštiny přeložil Miloslav Uličný

Recenzoval: prof. PhDr. Martin Procházka, CSc.

Publikace vychází v rámci výzkumného záměru MSM0021620824
Základy moderního světa v zrcadle literatury a filozofie řešeného
na Filozofické fakultě UK v Praze.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Edici Limes řídí Martin Procházka

Redakce Renata Čámská

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá prvnímu tištěnému vydání (2008)

First published in 1983 by Verso, London and New York.

© 1983 Benedict Anderson

Translation © Petr Fantys, 2008

Epilogue © Martin Procházka, 2008

ISBN 978-80-246-1490-8

ISBN 978-80-246-5814-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	9
Předmluva k druhému vydání	11
1. Úvod	17
2. Kulturní kořeny	25
3. Zdroje národního vědomí	53
4. Kreolští průkopníci	63
5. Staré jazyky, nové vzory	81
6. Oficiální nacionalismus a imperialismus	97
7. Poslední vlna	125
8. Vlastenectví a rasismus	153
9. Anděl dějin	169
10. Cenzus, mapa, muzeum	177
11. Paměť a zapomínání	201
Putování a přenos: O geobiografii <i>Představ společenství</i>	221
Doslov	
Národ a nacionalismus ve věku globalizace (<i>Martin Procházka</i>)	247
Literatura	255
Rejstřík	263

Pro maminku a Tantieťte s láskou a vděčností

Považuje za svůj úkol hladit dějiny proti srsti.
Walter Benjamin, *Iluminace*

Z pestré směsi byl tak ukován
Ten různorodý tvor, náš *Angličan*:
V zuřivém chtíči, vlném násilí
Zmalovaný *Brit se Skotkou* jej zplodili
Jich plodní potomci pak sklonili své kštice,
A v římské pluhy zapřáhli své jalovice
Tak vznikla rasa prapodivně zkrřížená
Bez národa, řeči, bez slávy a bez jména.
Jí v horkých tepnách směs se valí,
jíž *Dán a Saska* spolu louhovali
I dcery jejich v chlípnosti si vedly skvěle
Snad každý národ vystřídaly na svém těle
V tom hnusném vrhu již pak bezesporu byla
Čistá krev, jíž *Angličan* má ve svých žilách...

Daniel Defoe, *Čistokrevný Angličan*

PODĚKOVÁNÍ

Jak bude čtenáři zřejmé, mé přemítání o nacionalismu hluboce ovlivnila díla Ericha Auerbacha, Waltera Benjamina a Victora Turnera. Při přípravě samotné knihy jsem v obrovské míře těžil z kritických připomínek a rad mého bratra Perryho Andersona, Anthonyho Barnetta a Steva Herdera. Neocenitelnou pomoc mi různým způsobem poskytli J. A. Ballard, Mohamed Chambas, Peter Katzenstein, zesnulý Rex Mortimer, Francis Mulhern, Tom Nairn, Širaši Takaši, Jim Siegel, Laura Summersová a Esta Ungarová. Žádný z těchto přátelsky nakloněných kritiků není pochopitelně nikterak zodpovědný za nedostatky textu, neboť ty padají čistě na mou hlavu. Měl bych možná dodat, že svým vzděláním a profesí jsem specialista na jihovýchodní Asii. Toto přiznání možná pomůže vysvětlit některé předsudky a volbu příkladů, které se v knize objevují, a také poněkud shodit její rádoby globální záměry.

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Kdo by si byl pomyslel, že čím víc se vichřice bude vzdalovat ráji, tím bude mohutnější?

Ozbrojené indočínské konflikty v letech 1978–1979, které mě bezprostředně přiměly k tomu, abych napsal původní text *Představ společnosti*, se po pouhých dvaceti letech zdají být záležitostmi zcela jiné historické éry. Tehdy mě znepokojovala možnost dalších totálních válek mezi socialistickými státy. Polovina těchto států dnes již skončila mezi sutinami, které leží u nohou Anděla dějin, a zbytek se obává, že je brzy bude následovat. Těm státům, které přežily, nehrozí války totální, nýbrž občanské. Je velká pravděpodobnost, že na počátku nového tisíciletí nezůstane ze Svazu sovětských socialistických republik nic kromě... republik.

Bylo možné celý tento vývoj nějakým způsobem předvídat? V roce 1983 jsem napsal, že Sovětský svaz v sobě „na jedné straně nese odkaz přednárodních dynastických států devatenáctého století a na straně druhé předesílá internacionalistický řád století jednadvacátého“. Sledoval jsem exploze nacionalismu, které zničily mnohojazyčné a mnohoetnické říše ovládané z Vídně, Londýna, Konstantinopolu, Paříže a Madridu, ale neviděl jsem, že tato zápalná šňůra vede přinejmenším až do Moskvy. Smutnou útěchou mi může být to, že samotné dějiny, jak se zdá, potvrzují „logiku“ *Představ společnosti* lépe, než to dokázal jejich autor.

Během posledních dvanácti let se nezměnila pouze tvář světa. Došlo také k rychlému a překvapivému posunu v bádání o nacionalismu – ať už jde o metodu, rozsah, promyšlenost koncepcí nebo jen o pouhou kvantitu. Jen v angličtině vyšly *Národy před nacionalismem* (*Nations Before Nationalism*) J. A. Armstronga (1982), *Nacionalismus a stát* (*Nationalism and the State*) Johna Breuillyho (1982), *Národy a nacionalismus* (*Nations and Nationalism*) Arnošta Gellnera (1983 – česky 1993), *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů* (*Social Preconditions of National Revival in Europe*) Miroslava Hrocha (1985 – česky 1986), *Etnické kořeny národů* (*The Ethnic Origins of Nations*) Anthonyho Smitha (1986), *Národní myšlení a koloniální svět* (*Nationalist Thought and the Colonial World*) P. Čatterdžího (Chatterjee) (1986) a *Národy a nacionalismus od roku 1780* (*Nations and Nationalism since 1788*) Erica Hobsbawma (1990) – abychom jmenovali pouze několik základních textů, které svým historickým dosahem a teoretickou silou překonaly tradiční literaturu, jež na této téma dříve vznikala. Z těchto prací částečně vzešlo neobvyklé množství historických, literárních, antropologických, sociologických, feministických a jiných studií, které spojovaly zájmy svých oborů s nacionalismem a národem.¹

Prizpůsobit *Představy společenství* požadavkům těchto obrovských změn, jež nastaly ve světě i v rovině „textu“, je úkol, který je v současné době mimo mé možnosti. Připadalo mi tudíž lepší zanechat je více méně v podobě „nerestaurovaného“ historického kusu, který má svůj vlastní charakteristický styl, siluetu a náladu. Dvě skutečnosti mi poskytují určitou útěchu. Celkový konečný výsledek vývoje starého socialistického světa stále zůstává zahalen mlhou budoucnosti a osobitá metoda a zájmy, které se objevují v *Představách společenství*, jsou z mého pohledu stále na okraji zájmu i v případě novějšího bádání o nacionalismu. Alespoň v tomto smyslu je tedy zatím nic nenahradilo.

V tomto vydání jsem se jednoduše pokusil opravit faktické, koncepční a interpretační chyby, jimž jsem se měl vyhnout již při přípravě původní verze. Tyto opravy – tak říkajíc v duchu roku 1983 – zahrnují některé změny v prvním vydání a také dvě nové kapitoly, které mají v zásadě podobu samostatných dodatků.

¹ Hobsbawm měl odvahu z této teoretické exploze vyvodit, že se věk nacionalismu blíží ke svému konci: Minervina sova létá za soumraku.

V hlavním textu jsem objevil dvě závažné chyby v překladu, alespoň jeden nesplněný slib a jedno zavádějící zdůraznění. V roce 1983 jsem nebyl schopen číst ve španělštině, a tak jsem zcela nerozvážně čerpal z anglického překladu románu José Rizala *Noli Me Tangere* od Leona Ma. Guerrero, přestože k dispozici byly i překlady starší. Až v roce 1990 jsem zjistil, že Guerrerova verze je téměř fascinujícím způsobem zkreslená. Pokud šlo o důležitý citát z Bauerovy *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, dlouhou dobu jsem kvůli své vlastní lenosti spoléhal na překlad Oscara Jásziho. Když jsem se celkem nedávno podíval do německého originálu, došlo mi, že Jásziho citace do značné míry zabarvily jeho politické preference. Přínejmenším na dvou místech jsem slíbil, že vysvětlím, proč se brazilský nacionalismus rozvinul tak pozdě a proč měl ve srovnání s vývojem v jiných zemích Latinské Ameriky tak osobitý charakter. Tento slib jsem nesplnil a současný text se tedy pokouší tomuto závazku dostat.

Součástí mého původního plánu bylo zdůraznit, že nacionalismus má svůj původ v Novém světě. Měl jsem pocit, že teorie nacionalismu již dlouhou dobu překrucuje a zkresluje neuvědomělý provincialismus. Evropští teoretici navyklí na domýšlivou představu, že všechno, co je v moderním světě důležité, vzniká v Evropě, až příliš snadno přijímali za výchozí bod svých konstrukcí etnicko-jazyková národní hnutí druhé generace (maďarský, český, řecký, polský atd.), bez ohledu na to, jestli oni sami byli spíše „pro“ nacionalismus, či „proti“ němu. Vyděsilo mě zjištění, že v mnoha recenzích *Představ společenství*, zůstal tento europocentrický provincialismus zcela nenarušený a že jejich autoři většinou ignorovali zásadní kapitulu o „americkém původu“. Bohužel jsem nenašel lepší „momentální“ řešení než přejmenovat 4. kapitolu na „Kreolské průkopníky“.

Dva „dodatky“ se pokoušejí napravit závažné teoretické nedostatky prvního vydání.² Mnozí přátelsky naklonění kritici naznačovali, že 7. kapitola („Poslední vlna“) příliš zjednodušuje proces, jímž došlo k vytvoření prvních národních hnutí „třetího světa“ podle určitých vzorů. Kromě toho se tato kapitola vážně nezabývá otázkou,

² První dodatek vznikl z referátu, který jsem připravil pro konferenci v Karáči v roce 1989, jež se konala pod záštitou Světového institutu pro výzkum v oblasti rozvojové ekonomie Univerzity OSN. „Nástin“ druhého dodatku vyšel v *The Times Literary Supplement* 13. června 1986 pod nadpisem „Narrating the Nation“ (Vyprávět národ).

jakou roli při „stylizaci“ těchto nacionalismů sehrál místní koloniální stát. Současně jsem si se znepokojením začal uvědomovat, že to, co jsem považoval za výrazně nový příspěvek k myšlení o nacionalismu – totiž změny v chápání času – očividně postrádá druhou nezbytnou složku: změny v chápání prostoru. Skvělá dizertační práce mladého thajského historika Thongchaie Winichakula mi dala podnět úvahám o tom, jakou měrou k nacionalistické obraznosti přispělo vytváření různých map.

Kapitola „Cenzus, mapa, muzeum“ tudíž analyzuje způsob, jakým koloniální stát 19. století (a politická taktika, která plynula z jeho zažitých postojů) dialekticky vytvářel gramatiku nacionalismů, které nakonec přišly na svět, aby s tímto státem bojovaly. Mohli bychom dokonce tvrdit, že si stát jako v jakémsi zlověstném prorockém snu vytvořil představy místních protivníků dlouho předtím, než se vůbec stali součástí historie. K formování této představivosti vzájemně přispěla abstraktní kvantifikace/serializace, kterou přineslo sčítání lidu, konečná proměna politického prostoru v logo, jíž má na svědomí mapa, a „ekumenická“ profánní genealogizace, která souvisí s muzeem.

Druhý „dodatek“ vznikl na základě ponižujícího poznání, že jsem v roce 1983 citoval Renana a vůbec jsem nepochopil, co vlastně říká – za téměř lehkovážnou ironii jsem považoval něco, co je ve skutečnosti naprosto bizarní. Toto ponížení mě navíc přinutilo si uvědomit, že jsem nenabídl žádnou srozumitelnou a přesnou odpověď na otázku, jak a proč si nově vznikající národy představovaly samy sebe jako cosi velmi prastarého. To, co se ve většině odborných textů zjevovalo jako machiavelistický trik, buržoazní fantazie či nezaujatá historická pravda, mi nyní začalo připadat mnohem hlubší a zajímavější. Co když tato „starobylost“ bývá v určitém důležitém historickém okamžiku *nutným důsledkem* něčeho zcela „nového“? Pokud, jak jsem předpokládal, je nacionalismus výrazem radikální změny formy lidského vědomí, není snad pochopitelné, že vnímání tohoto zlomu a nezbytné zapomínání vědomí staršího vytváří své vlastní vyprávění? Z této perspektivy se atavistické fantazírování tak typické pro většinu nacionalistického myšlení od 20. let 19. století jeví jako jakýsi sekundární příznak. Opravdu důležité je v tomto ohledu strukturální spojení „paměti“ nacionalismu, tak jak se projevuje

od 20. let 19. století, s vnitřními předpoklady a konvencemi moderního životopisu a autobiografie.

Bez ohledu na teoretické klady či zápory těchto dodatků se může ukázat, že mají své vlastní poněkud všednější omezení. Údaje pro „Cenzus, mapu, muzeum“ jsem čerpal výhradně z jihovýchodní Asie. V jistém smyslu tato oblast nabízí skvělé možnosti pro srovnávací teorii, neboť zahrnuje území, které dříve kolonizovaly téměř všechny velké imperiální mocnosti (Anglie, Francie, Holandsko, Portugalsko, Španělsko a Spojené státy), a rovněž nekolonizovaný Siam. Zůstává však otázkou, jestli má analýza – třebaže pro tuto oblast může znít přesvědčivě – bude přesvědčivě platit i pro celý zbytek světa. V druhém dodatku se útržkovité empirické údaje vztahují téměř výhradně na západní Evropu a Nový svět, což jsou oblasti, o nichž mám jen celkem povrchní znalosti. Bylo však nutné se na ně zaměřit, neboť právě tam se poprvé ozvaly hlasy vyjadřující ztrátu paměti nacionalismu.

Benedict Anderson
Únor 1991

KAPITOLA PRVNÍ

Úvod

Aniž bychom si toho možná dosud všimli, jsme svědky zásadní proměny v dějinách marxismu a marxistických hnutí. Nejpatrnějším svědectvím o této transformaci jsou nedávné války mezi Vietnamem, Kambodžou a Čínou. Tyto války jsou historicky důležité pro celý svět. Je to totiž poprvé, co k nim dochází mezi režimy, jejichž nezavislost a „revoluční kredit“ nelze popřít. Všichni zúčastnění agresori navíc učinili pouze velmi formální pokusy o ospravedlnění tohoto krveprolití z hlediska zřetelně *marxistické* teoretické perspektivy. Zatímco čínsko-sovětské střety v roce 1969 a sovětské vojenské intervence v Německu (1953), Maďarsku (1956), Československu (1968) a Afghánistánu (1980) bylo stále ještě možné podle rozličného vkusu interpretovat jako „sociální imperialismus“, „obranu socialismu“ atd., předpokládám, že dnes už by nikdo vážně nevěřil tomu, že podobný slovník má nějakou spojitost s tím, k čemu došlo v Indočíně.

Vietnamská invaze do Kambodže a její okupace v prosinci 1978 a lednu 1979 sice představovala vůbec první *rozsáhlou konvenční válku*, kterou jeden revoluční marxistický režim vedl proti druhému,¹ nic-

¹ Tuto formulaci jsme zvolili čistě proto, abychom zdůraznili rozsah a styl bojů, a nikoli abychom některé straně konfliktu připisovali vinu. Abychom se vyhnuli možným nedorozuměním, je nutné dodat, že invaze v prosinci 1978 se rozvinula z ozbrojených střetů mezi partyzány dvou revolučních hnutí, ke kterým zřejmě docházelo již od roku 1971. Pohraniční útoky, které iniciovali

méně čínský útok na Vietnam, k němuž došlo v únoru, tento prece-
dens velmi rychle potvrdil. Jen největší důvěřivec by vsadil na to, že
pokud v poledních letech 20. století vypukne jakýkoli významnější
konflikt mezi státy, budou SSSR a Čínská lidová republika – ne-
mluvě o menších socialistických státech – podporovat tutéž stranu
konfliktu nebo dokonce na stejné straně bojovat. Kdo si může být ji-
stý, že se do sebe jednoho dne nepustí Jugoslávie a Albánie? Rozlič-
né skupiny, které usilují o stažení Rudé armády z jejích základů ve
východní Evropě, by si měly připomenout, do jaké míry její masivní
přítomnost od roku 1945 zabraňovala ozbrojeným konfliktům mezi
místními marxistickými režimy.

Tyto úvahy jen podtrhují tu skutečnost, že všechny úspěšné revo-
luce, k nimž došlo od druhé světové války, se vymezily na *národní bá-
zi* – ať už šlo o Čínskou lidovou republiku, Vietnamskou socialistic-
kou republiku či jiné země – a tím se pevně zakořenily v teritoriálním
a sociálním prostoru, který zdědily z předrevoluční minulosti. Na-
opak Sovětský svaz, podobně jako Spojené království Velké Británie
a Severního Irska, se od nich vzácně liší v tom, že svým názvem od-
mítá národnost a tím naznačuje, že na jedné straně v sobě nese odkaz
přednárodních dynastických států 19. století a na straně druhé pře-
desílá internacionalistický řád století jednadvacátého.²

Eric Hobsbawm má naprostou pravdu, prohlašuje-li, že „marxis-
tické hnutí či stát obvykle směřuje k tomu, že se stává hnutím či stá-
tem národním, a to nejen svou formou, ale i obsahem – má tudíž na-
cionalistický charakter. Nic nenasvědčuje tomu, že by podobný trend
neměl i nadále pokračovat.“³ Tato tendence se navíc neomezuje pou-

Kambodžané a k nimž se Vietnamci rychle přidali, byly od konce dubna 1977 stále mohutněj-
ší a rozsáhlejší a střety vyvrcholily vietnamským vpádem v prosinci 1977. Žádný z těchto úto-
ků si však nekladl za cíl svržení nepřátelského režimu nebo okupaci rozsáhlých území a ani
se jich nezúčastnilo takové množství vojáků, které by bylo srovnatelné s počtem mužů nasa-
zených v prosinci 1978. Spory o příčinách války myšlenkově nápaditým způsobem rozebírají
následující texty: Stephen P. Herder, „The Kampuchean-Vietnamese Conflict“, in: David W. P.
Elliott, ed., *The Third Indochina Conflict*, s. 21–67; Anthony Barnett, „Inter-Communist Conflicts
and Vietnam“, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (říjen–prosinec 1979), s. 2–9; a Laura
Summersová, „In Matters of War and Socialism Anthony Barnett would Shame and Honour
Kampuchea Too Much“, *ibid.*, s. 10–18.

² Každý, kdo pochybuje o tom, že Spojené království by mohlo mít nárok na toto srovnání se SSSR,
by si měl položit otázku, jakou národnost jméno tohoto státu naznačuje: Velkobritoiorskou?

³ Eric Hobsbawm: „Some Reflections on ‚The Break-up of Britain‘“, *New Left Review*, 105
(září–říjen 1977), s. 13.

ze na země socialistického tábora. Téměř každý rok přijímá Organizace spojených národů do svých řad nové členy a celá řada „starých národů“, o nichž se dříve mělo za to, že jsou zcela konsolidované, se ocitá v situaci, kdy je na jejich vlastním území ohrožují „sub-nacionalismy“ – tedy nacionalismy, které naprosto přirozeně sní o tom, že se jednoho šťastného dne zbaví oné předpony „sub-“. Realita je zcela prostá: konec éry nacionalismu, který už tak dlouhou dobu někteří prorokují, je zcela v nedohlednu. Národní identita je naopak obecně nejlegitimnější hodnotou politického života naší doby.

Tyto skutečnosti jsou sice zcela zřetelné, nicméně jejich vysvětlení zůstává předmětem dlouhotrvajících sporů. Jak je nechvalně známo, slova jako „národ“, „národnost“, „nacionalismus“ bylo vždycky obtížné definovat, natož analyzovat. V porovnání s tím, jaký obrovský vliv měl nacionalismus na moderní svět, je věrohodných teorií nacionalismu nápadně poskrovnu. Hugh Seton-Watson, autor zdaleka nejlepšího a nejúplnějšího anglicky psaného textu o nacionalismu a zároveň dědic rozsáhlé tradice liberální historiografie a sociologie, smutně konstatuje: „Jsem tudíž *nucen* dojít k závěru, že žádnou ‚vědeckou definici‘ národa nelze vymyslet, přestože tento fenomén existoval a existuje.“⁴ Tom Nairn, autor průkopnické knihy *Rozpad Británie (The Break-up of Britain)* a pokračovatel neméně rozsáhlé tradice marxistické historiografie a sociologie, upřímně poznamenává, že „teorie nacionalismu představuje velké historické selhání marxismu“.⁵ Dokonce i toto doznání je však poněkud zavádějící, neboť může naznačovat politováníhodný výsledek dlouhého a uvědomělého hledání teoretické přesnosti. Bylo by přesnější říct, že z hlediska marxistické teorie se nacionalismus projevil jako nepřijemná *anomálie*. Právě z tohoto důvodu jej příliš nekonfrontovala, ale do značné míry spíše opomíjela. Jak jinak vyloužit Marxovu neschopnost ozřejmit ono velmi důležité adjektivum v jeho památné formulaci z roku 1848: „Proletariát každé země se ovšem musí nejprve vypořádat se svou *vlastní* buržoazií“?⁶ Jak jinak

⁴ Viz jeho *Nations and States*, s. 5. Kurziva autora.

⁵ Viz jeho „The Modern Janus“, *New Left Review*, 94 (listopad–prosinec, 1975), s. 3. Tato esej je v nezměněné podobě součástí knihy *The Break-up of Britain* jako kapitola 9 (s. 329–363).

⁶ Karl Marx a Friedrich Engels, *Komunistický manifest*, Praha, 1974. Kurziva autora. V jakékoli teoretické exegezi by slovo „ovšem“ mělo před „přeneseným čtenářem“ („transported reader“) rozsvítit výstražné světlo.

můžeme vysvětlit, že se už víc než století používá pojem „národní buržoazie“, aniž by kdokoli učinil seriózní pokus o teoretické ospravedlnění závažnosti tohoto adjektiva? Proč je *tato* segmentace buržoazie – tedy světové třídy, pokud ji definujeme vzhledem k výrobním vztahům – teoreticky významná?

Cílem této knihy je předložit několik předběžných návrhů, jak přijatelnějším způsobem interpretovat „anomálie“ nacionalismu. Mám dojem, že jak marxistická, tak liberální teorie v tomto ohledu poněkud zchradla v pozdně ptolemaiovské snaze „zachraňovat jevy“ a že je nutné v tak říkajíc kopernikovském duchu změnit perspektivu. Mou výchozí tezí je to, že národnost (nationality), nebo, vzhledem k mnohočetnému smyslu tohoto slova, možná spíše „národní příslušnost“ (nation-ness), a také nacionalismus jsou kulturními artefakty zvláštního druhu. Abychom jim patřičně porozuměli, musíme důkladně uvažovat o tom, jak historicky vznikly, jakými způsoby se jejich význam v průběhu času změnil a proč v dnešní době mají tak hlubokou emocionální legitimitu. Budu se pokoušet dokázat, že vytvoření těchto artefaktů ke konci 18. století⁷ bylo samovolným destilátem složitého „protínání“ samostatných historických sil. Jakmile však k jejich vytvoření došlo, získaly „modulární“ charakter – s různou mírou uvědomělosti je bylo možné transplanovat do celé řady rozličných společenských sfér, kde samy splynuly nebo se nechaly sloučit s obdobně širokou řadou politických a ideologických schémat. Rovněž se pokusím ukázat, proč tyto konkrétní kulturní artefakty vyvolaly tak hlubokou oddanost.

POJMY A DEFINICE

Než svou pozornost zaměříme k otázkám, které jsme položili výše, zdá se, že bude vhodné se krátce zamyslet nad pojmem „národ“ a nabídnout přijatelnou definici. Teoretiky nacionalismu vždycky máty,

⁷ Jak poznamenává Aira Kemiläinenová, dvojice „otců zakladatelů“ akademického bádání v oblasti nacionalismu, Hans Kohn a Carleton Hayes, tuto dataci přesvědčivě obhájila. Myslím, že kromě nacionalistických ideologů v konkrétních zemích jejich závěry nikdo vážně nepochybnil. Kemiläinenová rovněž konstatuje, že slovo „nacionalismus“ proniklo do širšího obecného užívání až na konci 19. století. Do té doby se kupříkladu jen zřídka objevovalo ve standardních slovnících. Adam Smith se sice zakládal bohatstvím „národů“, nicméně tímto výrazem nemyslel nic jiného než „společnosti“ či „státy“. Aira Kemiläinenová, *Nationalism*, s. 10, 33 a 48–49.

nebo dokonce popouzely tyto tři paradoxy: (1) Objektivní modernost národů z pohledu historiků oproti jejich subjektivní starobylosti v očích nacionalistů. (2) Formální univerzalita národnosti jakožto socio-kulturního pojmu – v moderním světě každý může „mít“, měl by „mít“ nebo chce „mít“ národnost, stejně jako má určitý rod (gender) – oproti nepřekonatelné specifičnosti jejích projevů. Například „řecká“ národnost je z povahy věci národností *sui generis*. (3) „Politická“ moc nacionalismu oproti nedostatečnosti či dokonce nesoudržnosti jeho filozofických koncepcí. Jinými slovy, nacionalismus na rozdíl od většiny jiných „ismů“ si nikdy nevytvořil své vlastní velké myslitele – žádného Hobbese, Tocquevilla, Marxe či Webera. Mezi kosmopolitními a polylingvními intelektuály tato „vyprázdňenost“ snadno vyvolává jistou blahosklonnost. Stejně jako Gertruda Steinová tváří v tvář Oaklandu může člověk rychle dojít k závěru, že „tady není žádné tady“. Je typické, že dokonce i Tom Nairn, učenec velmi příznivě nakloněný nacionalismu, nakonec napíše, že „nacionalismus“ je patologickým jevem moderní vývojové historie a je stejně nevyhnutelný jako ‚neuróza‘ v životě jednotlivce – váže se k němu více méně obdobná neodmyslitelná mnohoznačnost a velmi podobná vrozená schopnost upadnout do demence, jež má své kořeny v dilematech bezmoci postihujících většinu světa (obdoba infantilismu v životě společnosti) a která je do značné míry neléčitelná“.⁸

Část obtíží spočívá v tom, že máme sklon nevědomě zvěčňovat existenci „Nacionalismu“ s velkým „N“ (podobně jako se to činí se slovem „Věk“ s velkým „V“) a poté „ho“ klasifikovat jako *určitou* ideologii. (Všimněme si, že „věk“ má každý, zatímco „Věk“ je pouze analytickým výrazem.) Myslím, že by bylo všechno snazší, kdybychom se k nacionalismu chovali jako k něčemu, co patří ke slovům „přibuzenství“ a „náboženství“, a nikoli do stejné kategorie jako „liberalismus“ či „fašismus“.

V antropologickém duchu tedy navrhuji následující definici národa: je to politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.

Jde pouze o *představu* proto, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se

⁸ *The Break-up of Britain*, s. 359.

s nimi nesetkají a ani o nich neuslyší. Přesto v představách všech přezívá obraz jejich sounáležitosti.⁹ Renan se o tomto působení představivosti vyjádřil svým zdvořile kousavým způsobem, když napsal: „Or l'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses.“¹⁰ (Podstatou národa je to, že všichni jednotlivci musí mít hodně společného a je rovněž nutné, aby toho všichni spoustu zapoměli.) S jistou prudkostí dochází k téměř obdobné tezi Gellner, když prohlašuje, že: „Nacionalismus není probuzení národů k sebeuvědomění; nacionalismus vynalézá národy tam, kde neexistují.“¹¹ Tato formulace však má určitý nedostatek: Gellner až příliš dychtivě touží ukázat falešné záminky, za které se nacionalismus skrývá, a „vynalézání“ spíše mísí se „lživým výmyslem“ a „falešností“, a nikoli s „působením představivosti“ a „tvorbou“. Tímto způsobem naznačuje, že existují „pravá“ společenství, jejichž výhodou je to, že je můžeme „postavit“ vedle národů a porovnat s nimi. V představách ve skutečnosti vznikají všechna společenství, která jsou větší než prapůvodní vesnice, kde docházelo k těsným vzájemným kontaktům (i když možná i ty byly dílem představivosti). Společenství je třeba rozlišovat nikoli podle jejich falešnosti či pravosti, nýbrž podle toho, v jakém stylu je představivost vytváří. Jávští vesničané vždycky věděli, že je cosi spojuje s lidmi, které nikdy neviděli, nicméně kdysi si tyto svazky představovali partikularisticky – jako sítě příbuzenských a klientských vztahů, které se rozpínají do neurčita. Až celkem donedávna v jávském jazyce neexistovalo slovo, které by vyjadřovalo abstraktní pojem „společnost“. Dnes sice můžeme uvažovat o francouzské aristokracii v období *ancien régime* jakožto o třídě, nicméně je nepochybné, že tato představa vznikla až mnohem

⁹ Srov. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 5: „Jediné, co dokáží říct, je to, že národ existuje, když se významné množství lidí určitého společenství považuje za skupinu formující národ nebo se chová tak, jako by národ formovalo.“ „Považovat sebe za něco“ můžeme přeložit jako „představovat si sama sebe“.

¹⁰ Ernest Renan, „Qu'est-ce qu'une nation?“, *Œuvres Complètes*, 1, s. 892. A dodává: „tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi au XIIe siècle. Il n'y a pas en France dix familles qui puissent fournir la preuve d'une origine franque...“ („Každý francouzský občan musí nejprve zapomenout na Bartolomějskou noc a na jižní masakry ve 13. století. Ve Francii neexistuje deset rodin, které by byly schopny dokázat svůj francký původ...“)

¹¹ Ernest Gellner, *Thought and Change*, s. 169. Kurziva autora.

později.¹² Na otázku, „Kdo je Comte de X?“ by v té době nikdo neodpověděl „příslušník aristokracie“, nýbrž „pán z X“, „Strýc barona z Y“ nebo „vazal vévody ze Z“.

Představitost vytváří národ jakožto *ohraničené* společenství, neboť i ten největší z národů, který může zahrnovat až miliardu živých lidí, má konečné, třebaže pružné hranice, za nimiž se nacházejí jiné národy. Žádný národ si nepředstavuje sám sebe jako společenství, jehož hranice budou hranicemi lidstva. Ani nacionalisté s nejnvýraznějšími mesianistickými sklony nesní o tom, že se jednou všichni příslušníci lidského rodu přičlení k jejich národu, což si v jistých epochách mohli dovolit například křesťané, kteří snili o zcela křesťanské planetě.

Jde o představu *suverénního* společenství, neboť tento pojem se zrodil v období, kdy osvícenství a revoluce rozbíjely legitimitu hierarchie Bohem ustanovené dynastické říše. Národní společenství dosahují dospělosti v té fázi lidských dějin, kdy i ti nejjednodušší přívrženci všech univerzálních náboženských učení nevyhnutelně čelí jejich živému *pluralismu* a alomorfismu mezi ontologickými nároky každé víry a jejím skutečným teritoriálním dosahem. Národy tudíž sní o tom, že budou svobodné – a pokud jim má vládnout Bůh, at tak činí přímo. Mírou a symbolem této svobody je suverénní stát.

Představitost konečně vytváří národ jakožto *společenství*, neboť bez ohledu na skutečnou nerovnost a vykořisťování, jež mohou v každém národě převládat, je vždycky pojímán jako hluboké, horizontální „soudružství“. Konec konců právě díky tomuto bratrství bylo možné, aby tolik milionů lidí v období posledních dvou století ani ne tak zabíjelo, jako spíše ochotně umíralo za tak omezené tvory představitosti.

Toto umírání nás náhle staví tváří v tvář ústřednímu problému, který nacionalismus představuje: co způsobuje, že tyto zakrnělé tvory představitosti nedávné historie (sotva delší než dvě století) produkují takové množství obrovských obětí? Domnívám se, že počátky odpovědi se skrývají v kulturních kořenech nacionalismu.

¹² Hobsbawm ji například „fixuje“ tvrzením, že v roce 1789 ji tvořilo 400 000 z celkového počtu 23 000 000 obyvatel. (Viz *The Age of Revolution*, s. 78). Je však možné si takový statistický obraz šlechty představit v době před revolucí, kdy ještě vládl *ancien régime*?

KAPITOLA DRUHÁ

Kulturní kořeny

Zřejmě neexistují nápadnější emblémy moderní kultury nacionalismu než památníky padlým a hroby neznámých vojinů. V dřívějších dobách nenajdeme žádnou obdobu k veřejné slavnostní účtě, která se těmto památníkům prokazuje *právě proto*, že jsou zcela úmyslně prázdné nebo není známo, kdo vlastně leží uvnitř.¹ Aby člověk pocítil sílu této modernosti, stačí si jen představit, s jakou obecnou reakcí by se asi setkal štoural, který by „zjistil“ jméno neznámého vojína nebo trval na tom, že památník padlým se má vyplnit nějakými skutečnými lidskými kostmi. Šlo by o jakousi podivnou, zcela současnou svatokrádež. Tyto hroby sice zcela postrádají identifikovatelné tělesné ostatky smrtelníků či jejich nesmrtelné duše, nicméně jsou přímo nasyceny přízračnými výtvary *národní* představitosti.² (Proto také ty-

¹ Staří Řekové sice měli kenotafy, ale pro konkrétní, známé jednotlivce, jejichž těla z různých důvodů nebylo možné získat nazpět a obvyklým způsobem pohřbit. Za tuto informaci děkuji své kolegyni byzantinistce Judith Herrinové.

² Zamyslete se například nad těmito pozoruhodnými tropy: 1. „Dlouhá šedá linie nás nikdy nezklamala. Kdybyste měli zklamat vy, miliony přízraků oděných do olivových, hnědozelených či modrošedých uniforem by povstaly z hrobů označených bílými kříži a v jejich hlasech by zahřměla tato magická slova: Povinnost, čest, vlast.“ 2. „Představu [o americkém vojákovi] jsem si již před mnoha a mnoha lety vytvořil na tomto bitevním poli a nikdy jsem ji nezměnil. Považoval jsem ho, stejně jako ho považuji dnes, za jednu z nejvznešenějších postav. Nejde pouze o jednoho z neskvělejších vojáků, co svět poznal, ale rovněž o postavu nejbezdůhonnější [sic]... Je historií, neboť nám dává jeden z nejlepších příkladů úspěšného vlastenečství [sic]. Je bu-

to hroby vlastní tolik různých národů, aniž by pociťovaly jakoukoli potřebu upřesnit národnost jejich nepřítomných nájemníků. O koho jiného by mohlo jít než o Němce, o Američany, Argentince...?)

Kulturní význam těchto památníků bude ještě zřetelnější, zkusme-li si například představit hrob neznámého marxisty či památník padlým liberálům. Můžeme se snad vyhnout pocitu absurdity? Je to proto, že marxismus ani liberalismus se smrtí ani nesmrtelností příliš nezabývají. Nacionalistická představivost však ano, což nám naznačuje její úzkou spřízněnost s představivostí náboženskou. A protože tato spřízněnost není nikterak náhodná, bude možná užitečné, začneme-li úvahou o kulturních kořenech nacionalismu a o smrti, jako o poslední z celé škály osudových daností.

Způsob, jakým člověk umírá, se sice obvykle zdá nahodilý, nicméně samotný fakt jeho smrtelnosti je zcela nevyhnutelný. Takových spojení nutnosti a náhody je v lidských životech plno. Velmi dobře si uvědomujeme nahodilost a zároveň neúprosnou danost svého konkrétního genetického dědictví, svého pohlaví (gender), doby, v níž žijeme, svých fyzických schopností, mateřského jazyka atd. Velkou předností tradičních náboženských světových názorů (kteřou je přirozeně třeba odlišit od role, jíž sehrály v procesu legitimizace určitých systémů ovládnutí a vykořisťování) bylo to, že se zabývaly postavením člověka v kosmu, člověkem jako rodovou bytostí a nahodilostí života. Pozoruhodné přetrvávání buddhismu, křesťanství či islámu, které se více než tisíc let objevují v desítkách různých společenských uspořádání, svědčí o tom, že jejich představivost dokáže reagovat na obrovské břemeno lidského utrpení – na nemoci, mrzačení, žal, stárnutí a smrt. Proč jsem se narodil slepý? Proč můj nejlepší přítel ochrnul? Proč je má dcera duševně zaostalá? Náboženství se pokouší o vysvětlení. Všechny evoluční či pokrokové styly myšlení, včetně marxismu, mají slabinu v tom, že na takové otázky odpovídají netrpělivým mlčením.³ Náboženské myšlení však

doucností, neboť budoucí generace učí principům svobody a volnosti. Je současností, tedy součástí nás samých, díky svým ctnostem a úspěchům.“ Douglas MacArthur, „Duty, Honor, Country“. Projev před Americkou vojenskou akademií, West Point, 12. květen 1962. Také v jeho knize *A Soldier Speaks*, s. 354 a s. 357.

³ Srov. Régis Debray, „Marxism and the National Question“, *New Left Review*, 105 (září–říjen 1977), s. 29. Když jsem v šedesátých letech prováděl v Indonésii „terénní výzkum“, velmi mě překvapilo, jak mnoho muslimů poklidným způsobem odmítá Darwinovy myšlenky. Nejprve

rovněž reaguje – třebaže různými způsoby – na zastřené náznaky nesmrtelnosti, a to obecně tak, že transformuje osudovou danost v kontinuitu (karma, prvotní hřích, atd.). Svůj zájem tudíž upíná ke spojení mezi mrtvými a těmi, kteří se ještě nenarodili – k tajemství neustálého obrozování. Každý, kdo zažil početí *svěho* dítěte a jeho narození, alespoň matně tuší, že v jazyce „kontinuity“ se skrývá kombinace spojitosti, náhody a osudové danosti. (Nevýhodou evolučního či pokrokového myšlení je opět téměř herakleitovské nepřátelství vůči jakékoli myšlence kontinuity.)

Tyto možná poněkud prostoduché poznámky zde předestírám především proto, že 18. století je v západní Evropě nejen ve znamení rozbřesku věku nacionalismu, ale také soumraku náboženských modů myšlení. Století osvícenství a racionalistického sekularismu s sebou přináší i své vlastní moderní temno. S postupným úpadkem náboženské víry nemizí utrpení, které víra dokáže částečně utišit. Dochází k rozpadu ráje – jenže právě tím se z osudové danosti stává zcela nahodilá záležitost. Spása je najednou naprosto absurdní – jenže právě to s sebou nese naprostou nutnost vytvořit jiný styl kontinuity. Osudovost je tedy třeba sekulárně proměnit v kontinuitu – nahodilost ve význam. Jak ještě uvidíme, jen máloco se k tomuto účelu hodilo (a hodí) lépe než idea národa. Obecně se sice připouští, že národní státy jsou „nové“ a „historické“, nicméně národy, jimž tyto státy dávají politický výraz, se vždycky noří z jakési pradávnej minulosti⁴ a, což je ještě důležitější, plynou až do bezmezná bu-

jsem toto odmítání interpretoval čistě jako tmářství. Poté jsem ho začal vnímat jako účtyhodný pokus o důslednost: nauka o evoluci nebyla jednoduše slučitelná s učením islámu. Co s vědeckým materialismem, který formálně přijímá závěry, k nimž v oblasti hmoty došla fyzika, a přesto se jen velmi málo snaží uvést tato zjištění do souvislosti s třídním bojem, revolucí atd. Neskývá v sobě právě tato propast mezi protony a proletariátem metafyzické pojetí člověka? Viz však osvěžující texty Sebastiana Timpanara *On Materialism* a *The Freudian Slip* a myšlenkově bohatou odpověď Raymonda Williamse v článku „Timpanaro's Materialist Challenge“, *New Left Review*, 109 (květen–červen 1978), s. 3–17.

⁴ Zesnulý prezident Sukarno vždycky s naprostou upřímností hovořil o 350 letech kolonialismu, které přežila jeho „Indonésie“, přestože samotný pojem „Indonésie“ je vynálezem 20. století a většinu dnešní Indonésie Holanďané dobyli až v letech 1850–1910. Jedním z největších současných indonéských národních hrdinů je jávský princ Diponegoro z počátku 19. století, ačkoli jeho vlastní paměti dokazují, že měl spíše v úmyslu dobýt [ne osvobodit!] *Jávu*, a nikoli vyhnat „Holanďany“. Je skutečně zcela zjevné, že vůbec nepojímal „Holanďany“ jako národní kolektiv. Viz Harry J. Benda a John A. Larkin, ed., *The World of Southeast Asia*, s. 158; a Ann Kumárová, „Diponegoro (1778?–1855)“, *Indonesia* 13 (duben 1972), s. 103. Kurziva autor. Podobně také Kemal Atatürk pojmenoval jednu ze svých státních bank Eti Banka (Chetitská banka) a jinou